

Iets verloren in het donker

Jens Christian Grøndahl bij Meulenhoff:

Stilte in oktober
Lucca
Virginia
Indian summer
Hartslag
Veranderend licht
Piazza Bucarest
Rode handen
Drie stappen achteruit
De tijd die nodig is
Over een uur onthuilen de bomen
Dat weet je niet
Voordat we afscheid nemen
Portret van een man
De weg naar Bethlehem
Vaak ben ik gelukkig
De storm
Dagen als gras
Vanaf vannacht slaap ik op het dak
Iets verloren in het donker

meulenhoff.nl

Jens Christian Grøndahl
Iets verloren in het donker

Roman

Vertaald uit het Deens door Femke Muller

MEULENHOF

Danish Arts
Foundation

Deze vertaling werd mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Danish Arts Foundation.

ISBN 978-90-896-8309-0

ISBN 978-94-023-2488-4 (e-book)

NUR 302

Oorspronkelijke titel: *Noget tabt i mørket*

Omslagontwerp: Pinta Grafische Producties

Omslagbeeld: © Mònica Castanys

Vormgeving binnenwerk: Steven Boland

© 2024 Jens Christian Grøndahl

© 2026 Nederlandse vertaling Femke Muller en Meulenhoff

Boekerij bv, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

*Wie soll ich meine Seele halten, daß
sie nicht an deine rührt? Wie soll ich sie
hinheben über dich zu andern Dingen?
Ach gerne möcht ich sie bei irgendwas
Verlorenem im Dunkel unterbringen
an einer fremden stillen Stelle, die
nicht weiterschwingt wenn deine Tiefen schwingen.
Doch alles was uns anrührt, dich und mich,
nimmt uns zusammen wie ein Bogenstrich,
der aus zwei Saiten eine Stimme zieht.
Auf welches Instrument sind wir gespannt?
Und welcher Spieler hat uns in der Hand?
O süßes Lied.*

– Rainer Maria Rilke, ‘Liebes-Lied’

I

Vliegtuigstand

De Atlantische Oceaan is niet meer dan een gedachte, door het kijkgat met ronde hoeken ziet ze alleen blauwe ozon, een lang wegsterven in de gloed van de ondergaande zon. Op het scherm boven de stoelenrijen bevindt ze zich precies ten westen van Kirkwall. Ze heeft door een aantal tijdzones heen geslapen, maar ze weerstaat de verleiding om op haar horloge te kijken. Ze heeft het vooruitgezet voordat het vliegtuig opsteeg, het tijdstip klopt nog niet. Ze is alleen met haar gedachten, ze kan ernaar kijken, ze kan ze van verschillende kanten bekijken zonder zelf te worden gezien. Los. Ze bekijkt het woord, het houdt een soort belofte in, niet van iets bepaalds, meer zoals de tegenstelling van alle zwaarte. Ze slaapt nog half, voelt haar lichaam nog niet. De man naast haar kijkt een film, hij heeft een koptelefoon op, zijn profiel is onbeweeglijk. Twee vrouwen in hoepelrok met kleine hoedjes op weelderig opgestoken kapsels staan tegen-

over elkaar en voeren een ernstig gesprek. Een paarden-wagen met een vierspan ervoor rijdt langs een rij populieren tegen de achtergrond van de ondergaande zon, de laaghangende stralen weerkaatsen in de glimmende wielen, de spaken bewegen de verkeerde kant op. De man heeft ook een leven, maar voor een paar uur lijkt dat misschien ver weg, net als het hare, een beetje onwerkelijk. Ze zouden even oud kunnen zijn, ongeveer, ze hebben het ergste achter zich liggen voor wat betreft de verstikkende vervoegingen van mogelijkheden. Dat zou niet de juiste uitdrukking zijn als ze met iemand zou praten. Onrust, illusies, spijt. Ze zou een film moeten kijken, dat is een beproefde manier om de leegte te vullen. Ze laat haar blik ronddwalen door de mal van de omgeving, je zou bang moeten zijn om te vliegen, het vertrouwen van de passagiers lijkt misplaatst in een voor het overige zo wantrouwige tijd. Met de kracht van haar gedachten probeert ze het bereik van haar ogen uit te rekken naar de wolkeloze juli-avond, naar de eeuwigheid van het blauw, maar wat er gebeurt is juist het omgekeerde, de kleur bereikt haar netvlies en zet zich erop vast.

Toen ze samen met de andere voetgangers over de bodem van de schacht tussen de wazige wolkenkrabbers liep, had ze het gevoel dat ze iets had achtergelaten, maar dat was slechts een gevoel, haar tas hing aan haar schouder en ze had haar aktetas onder haar arm. De vertegenwoordigers van de aandeelhouders waren

tevreden, de deal zou doorgaan, haar cliënt zou vinden dat ze al het geld waard was. Zoals altijd na een belangrijke meeting kon ze meteen erna vergeten wat er was gezegd. Het zou wel weer terugkomen, alles komt altijd terug, maar tijdens dat moment op het brede, drukke trottoir voelde het alsof ze met alleen haar ademhaling zou kunnen opstijgen en wegzweven. Niemand zijn. Ze hadden haar gewaarschuwd dat ze niet de metro moest nemen, het aantal incidenten liep te veel op, maar het was spitsuur, een taxi zou er veel te lang over doen om door het middagverkeer van Midtown naar haar hotel in SoHo te komen. Toen ze instapte glimlachte hij alsof hij haar kende. Een jonge man, duidelijk een zwerver, zijn kleren waren donker en glommen van het vuil. Hij stond alleen in zijn onaanraakbaarheidszone, terwijl de rij wagons door de tunnel snelde, de passagiers om hem heen hielden afstand, waarschijnlijk omdat hij stonk. Alle anderen stonden dicht tegen elkaar aan in hun anonieme veelzijdigheid en deden alsof hij er niet was. Zijn haar kwam tot op zijn schouders, dat glom ook, vettig, zijn gele, ingevallen gezicht was bedekt met een vervilte baardgroei die niet echt ergens op wilde lijken. Hij had wallen onder zijn ogen, zijn blik was vast. Hij had de hele tijd een vreemde glimlach op zijn gezicht, maar hij leek niet onder invloed. Hij keek haar aan zonder te knippen, nog altijd glimlachend, toen tilde hij een lange, slanke hand op en wees naar haar. Nu, terwijl ze duizenden meters boven zeeniveau ligt

te slapen, blijft hij naar haar wijzen en kijken. Toen ze zich omdraaide en vlak tegenover een dikke man kwam te staan, raakte ze de mensen die om haar heen stonden. Hij glom van het zweet en keek met een lege gezichtsuitdrukking voor zich uit, zijn vissenblik leek te verdwalen tussen haar haren of in het labirint van haar gehoorgang. De opdringerige geur van aftershave wekte meer vertrouwen dan de herkenning van de jonge man. Toen ze zich na een paar haltes half omdraaide, was hij weg. Natuurlijk was het toeval, daar zijn miljoenen steden vol van.

Ze is vergeten om iets te lezen mee te nemen en ze heeft geen zin om een film te kijken. Ze kijkt naar de lichte avondhemel, pakt haar telefoon en scrolt door de foto's. Christel en Thor die kwamen eten met Oscar, ze was naar de goede slager gegaan om lamsvlees te halen, heeft ze hen echt sinds Pasen niet meer gezien? Oscar met zijn blonde elfenhaar, helemaal opgaand in de lego die Bror had gekocht zodat hij zich niet zou vervelen. Hij is bijna jarig, maar wat was ook weer precies de datum? Ze moet niet vergeten om een cadeautje te kopen. Het haar van het jongetje is te lang, ze wilde er niets van zeggen. Christel glimlacht een beetje gemaakt, zoals ze meestal doet als ze gefotografeerd wordt. Je weet nooit precies wat je aan haar hebt, glimlacht ze ook zo naar anderen? Lisa veegt het fotomozaïek naar beneden, een waterval van beelden, schuimende kleuren, ze stopt op een willekeurige plek.

Bror op de trap van Campidoglio, achter hem Marcus Aurelius op zijn paard, zijn hand geheven. Vanuit die hoek lijkt het net of de keizer zijn hand boven Brors hoofd houdt, dat was geen opzet, hij ziet eruit alsof hij niet kan wachten tot zij dat stomme vakantiekiekje heeft genomen. Hij vindt het niet leuk om op de foto te gaan, vreemd, als je bedenkt dat hij acteur is, of was. Zij is een hopeloze fotograaf, dat weet ze best, maar ze wil ook foto's maken, net als iedereen. Zo nu en dan wordt haar, zonder dat ze erom heeft gevraagd, een serie foto's gepresenteerd die haar telefoon zelf heeft samengesteld, dat is best een beetje *spooky*, het kunnen foto's uit Rome zijn, of van het eiland, of allerlei momenten met Oscar, en elke keer lijkt het een aanmaning, een lichte terechtwijzing. Vergeet niet dat je een gezin hebt, vergeet niet dat je oma bent, ook al ben je pas zesenvijftig, pas? Ze had Christel gevraagd of het niet een beetje vroeg was, en daarna had ze haar tong wel kunnen afbijten, het was haar eerste reactie op het nieuws. Dat heeft ze nooit meer mogen vergeten, en trouwens, hoe oud was zij zelf?

Rome in november, ze moest naar een meeting in Milaan en ze had een paar dagen extra, hij was bij wijze van uitzondering meegegaan, ze hadden de trein genomen. Altijd als ze in Rome zijn, bezoeken ze Campidoglio, het is bijna achttien jaar geleden dat ze trouwden in de trouwzaal met de roodpluchen stoelen. Verder vermijden ze de toeristische trekpleisters,

Bror zwerft liever door de wijken rond het centrum, zij volgt, gaat mee in wat hem aantrekt, het gewone leven in de woonwijken. Ze hadden de tram genomen over de Via Flaminia en waren omhooggelopen door een straat met bomen en lage huizen afgewisseld door huurkazernes, dat moest wel het juiste woord zijn, in elk ervan konden vast ongeveer evenveel mensen wonen als in een middelgroot dorp. De huizenblokken zagen er triest uit, maar Bror vond hun grijs of geel gestucte brutaliteit prachtig. Hij liet haar het Stadio Olimpico van Mussolini zien, waar de bewoners van de wijk sportten zonder zich iets aan te trekken van de heroïsch-allegorische reuzenstandbeelden, omdat de geschiedenis ook hier niets anders was dan resten waar het leven omheen en overheen trok, traag en bijziend. Hij zocht een bepaald gebouw en vond het achter een tribune en een paar tennisbanen, een modernistische, pure kolos met rechte hoeken, hij zou ook van vorig jaar kunnen zijn, maar was in dezelfde tijd gebouwd als de meeste classicistische gebouwen in de omgeving vertelde hij. Je kon niet goed spreken van een specifieke fascistische architectuur, zei hij, en dit was daar een voorbeeld van. Het stijve, eenvoudige gebouw was een vechthal geweest, er stond een deur open, ze keken naar binnen. Bror kon maar niet ophouden zich te verbazen over hoe de architect erin was geslaagd om het gewelfde plafond met belichting van boven niet te laten instorten, het was puur equilibrisme. Hij

had architect moeten worden, in zijn jonge jaren had hij geprobeerd toegelaten te worden op de academie, hij sprak daarover zonder tekenen van spijt. Bror leek nooit ergens spijt van te hebben, ook niet van de dingen die niet waren gelukt, zijn architectendroom, zijn toneelcarrière, zijn eerste huwelijk, zijn pogingen om zijn rijbewijs te halen.

Ik heb nergens spijt van, dat zeggen mensen omdat ze vinden dat dat moet. Ze moest deze man wel beter leren kennen, wiens ouders ervoor hadden gekozen om hem Bror te noemen, en die op zijn bubbelende manier een geëngageerde discussie kon beginnen over zo'n beetje elk onderwerp en in één adem warm kon lopen voor zowel het ene als het andere als nog een derde onderwerp, met het vuur van de interesse, met zijn talent om het interessante te zien in dingen waar anderen aan voorbijliepen. Lisa had zich nog nooit eerder zo gevoeld. Misschien had ze tegen zichzelf moeten zeggen dat dit nooit een dwingende reden mocht worden om haar huwelijk op te breken, dat alles op zijn kop werd gezet, alle mogelijke verstrekkende plannen, dat ze voor de eerste keer in haar leven zoiets voelde voor een man. Daarvoor had ze altijd naar mannen toe kunnen gaan of bij ze weg kunnen gaan, pro et contra, zelden meer dan lauwwarm, zo was het ook met Christels vader geweest. Villads had haar per se willen hebben. Zijn wil, die zoveel plaats innam, was de eerste jaren dat ze hem kende het thema geweest,

en natuurlijk had ze zich zelf afgevraagd of zij hem ook wilde hebben. Ze was eigenlijk tot de conclusie gekomen dat het antwoord nee moest zijn, nee zoals altijd, kon je daar nog aan toevoegen, en toen het uiteindelijk toch geen nee werd, nadat het dat lange tijd wel was geweest, herinnerde ze het zich achteraf alsof ze gewoon, al was het maar voor één moment, zijn eeuwige drammerige zelfverzekerdheid had willen laten barsten en uit elkaar zien vallen, voor elkaar krijgen dat hij, al was het maar voor een paar seconden, verbaasd zou staan en zich bloot zou geven, zich van een nederige kant zou laten zien. Dat lukte, hij zag er daadwerkelijk uit alsof zijn mond zou openvallen, die nederigheid was er, achter de geharde, masculiene manier waarop hij door de maatschappij denderde, hij liet zich zelfs op een knie vallen, dat misstond hem. Je zou kunnen zeggen dat het een hoge prijs was voor een vluchtige triomf, de kortstondige ervaring dat ze hem van zijn stuk had weten te brengen. Later had ze tegen zichzelf gezegd dat het natuurlijk ging om iets dat dieper zat, een verlangen om eindelijk uit haar gedraaide slakkenhuis te worden getrokken, zacht en ontvankelijk voor een tederder, eerlijker samenzijn, niet alleen met een man, maar met de wereld als geheel. Eerlijk? Natuurlijk maakte het verschil dat hij de vader van haar kind werd, natuurlijk waren er een paar jaren dat zij zich met huid en haar solidair voelde met zijn genen, zijn geur, zijn gewoontes, zijn manier van praten

en lopen, dat ze zijn gevoeligheid achter die zelfverzekerde, dominante façade kende, natuurlijk, maar wie is er niet gevoelig achter al die ijzeren wilskracht? Nu er zoveel jaren waren verstreken, neigde ze naar de meer cynische opvatting dat zij zich in haar altijd ontevreden en terughoudende wispelturigheid, in haar eeuwige heen-en-weer-spel met haar omgeving voor de gek had laten houden. Maar toen was Bror allang Christels bonusvader geworden, toen was haar leven al jaren opgesplitst in twee moeizame, onverenigbare delen die ze nooit tot een samenhangend geheel zou kunnen maken, zelfs niet in een verhaal over verwar- ring, spijt en waarheid.

Al voordat ze elkaar ontmoetten, had ze geweten wie hij was. Bror was net als zij eind dertig en had in die periode iets dat leek op een doorbraak. Een vriendin die voor een productiemaatschappij werkte, had haar meegenomen naar de première van een film waarin hij de hoofdrol speelde. Na de voorstelling stonden ze in de overvolle foyer en dronken champagne uit plastic glazen, haar vriendin had haar meegetrokken door de mensenmassa om haar voor te stellen aan de regisseur, die stond te praten met Bror en nog een paar anderen die Lisa pas na een poosje herkende, omdat ze er in het echt anders uitzagen. Ze had het gevoel gehad dat haar vriendin haar als excuus gebruikte; door haar voor te stellen, kon ze laten zien dat ze de bekende hoofdpersonen van de avond goed kende. Het voelde

vooral ongemakkelijk, de regisseur had alleen zelfingenomen geknikt, toen Lisa een verhandeling afstak over een scène in zijn film, alsof hij zich die zelf niet zou kunnen herinneren, en alsof die verhandeling kon doorgaan voor een analyse. Als hij die hamer pakt, zei ze, Bror keek haar aan met een schalkse, maar vriendelijke gezichtsuitdrukking, hij vroeg waar ze vandaan kwam. Hiervandaan, zei ze, hij schudde zijn hoofd. Je zegt hamer met de klemtoon op de eerste lettergreep en een stemhebbende m, zei hij en daardoor moest ze wel glimlachen. Oké, zei ze, ik kom uit West-Jutland. Écht? zei hij, en hij moest daar zelf om lachen. Later kon Lisa zich niet meer herinneren hoe ze samen in een hoek waren beland, het was net of ze met iemand praatte die ze al heel lang kende. Er leek geen onderwerp te zijn, groot of klein, waar ze niet samen naar konden kijken met een luchtige, geestige, verwonderde vorm van gemeenschappelijke intelligentie, die niet als doel had om zichzelf te meten, of de dingen te meten, maar alleen op een oprechte, bewuste manier ergens bij stil wilde staan, je zou bijna kunnen zeggen feestelijk markeren, het onopgemerkte en toch in de basis verbazingwekkende gegeven dat je bestond. Ze had nog niet eens de tijd gehad om te bedenken of hij een knappe, mooie, of zelfs maar aantrekkelijke man was, voordat hun moment voorbij was en ze afscheid hadden genomen zonder dat een van beiden ook maar een woord had gezegd over elkaar nog eens zien.

Zij had het initiatief genomen, op zichzelf al een schokkende verandering. Ze had haar vriendin gebeld en zijn e-mailadres gevraagd, zich heel goed realiserend hoe slecht haar smoes waarschijnlijk klonk, ze hadden over een schrijver gepraat en ze was zijn naam vergeten, het was niet gelogen, maar ze kon aan haar vriendin horen dat ze klonk als een open boek. Dat kon haar niets schelen, misschien was dat wel de eigenlijke verandering, het kon haar niets schelen dat ze haar onderliggende motief blootgaf, wat haar dreef was niet alleen dat motief, het was ook de heftige energie die in haar opborrelde toen ze erachter kwam dat ze iets wilde, en dat haar wil elk voorbehoud opzij veegde. Het kwam niet in haar op om zich af te vragen of ze misschien gewoon verliefd was geworden, dat woord was veel te pastel, te saai en te vrouwelijk tegenover de koude kloof van vreemdheid die zich abrupt had geopend tussen haar omgeving en haar alerte, geprikkelde, slapeloze ik. Voordat ze het wist, zat ze in een café in een wijk waar ze anders nooit kwam te wachten op een man die ze niet kende. Voordat ze het wist, volgde ze diezelfde man over een drempel in een onbekend trapportaal, ademde ze zijn onbekende geur in en vormde ze zich een eerste indruk van zijn voorkeuren en stemmingen zoals de irrelevante overgang naar het anonieme terrein van het bed, de rauwe verschijningsvorm van de ontrouw. Dat is niet wat er gebeurt, heeft ze naderhand steeds opnieuw voor zichzelf herhaald, het

zijn de consequenties die je trekt uit wat er is gebeurd. Het had een affaire kunnen zijn, ze had met Bror kunnen neuken tot het niet meer zo verontrustend anders was dan met Villads, waarna haar leven door had kunnen gaan, min of meer zoals daarvoor. Er was geen dwingende reden voor wat er gebeurde als ze een paar uurtjes met haar minnaar stal, het was niet eens omdat ze niet langer zin had om schrijlings op Villads te gaan zitten en te genieten als ze zag hoe hij murw, wazig en vroom werd door de kweeling van de opgespaarde drang. De dwingende reden zat in haarzelf. Een ander had zich waarschijnlijk in tweeën kunnen splitsen en nu eens de ene, dan weer de andere uitgave van haar ontrouwe ik kunnen zijn, alleen zij kon dat niet, niet op de lange duur, maar hoe moest het met Christel? Ze was pas twaalf en kon ondanks dat ze bezig was zich los te maken nog naar haar toe komen om zich tegen haar aan te drukken als een kuikentje onder de vleugels van de kip, wat zou dit doen met haar vertrouwen? Het meest verontrustend vond Lisa dat het haar niks kon schelen dat zij de boosdoener was, alsof misdaad en waarheid nauw met elkaar verbonden waren. Ze moest zichzelf bekennen dat de toestand van verliefdheid iets van het gedrag van een psychopaat heeft, want ze voelde haar schuld niet, ze constateerde hem alleen met dezelfde kilte als waarmee je je huis bekijkt door een omgekeerde verrekijker. Ver weg, helemaal aan de andere kant van de constructie van spiegels en

lenzen van het gevoelsmechanisme, zag ze als in een verre herinnering haar man, haar dochter, hun huis en de straat waarin het lag, de dagelijkse bezigheden, de verdovende routines van het vertrouwde, waarvoor je nooit het respect mag verliezen, omdat niemand het uiteindelijk kan verdragen om die gedachte helemaal ten einde te denken, dat het huis, het leven, bij wie je hoort, en de zingeving niet meer dan toevallige krasjes zijn op het oppervlak van de onverschillige planeet, terwijl die zijn bewusteloze baan door de lege, bodemloze ruimte vervolgt.

Het was precies zo vreselijk als ze had gehoord dat scheidingen waren. Maandenlang voelde ze zich onder haar onverstoorbare uiterlijk als een gevlid konijn, maar op de avond dat zij de jeugd van haar dochter ruïneerde, bewees Villads haar geweten tenminste de dienst om te laten zien dat hij een nog grotere huf-ter was dan zij zelf. Breaking news. Als ze later die woorden in een geel balkje voorbij zag komen over een scherm, haalde ze zich af en toe die ijskoude scène weer voor de geest. Ze hoorde weer haar bekentenis die het huis raakte als een stalen kogel aan een lange ketting die kwam aanzweven aan de kraan van het sloopbedrijf. Villads had haar alleen maar aangekeken, uitdrukkingloos zoals altijd, voordat hij antwoordde. Ze kon haar koffer pakken en Christel meenemen, had hij op zijn ingehouden, ongearticuleerd verbeterd toon gezegd, die haar altijd deed denken aan de arrogante,

afgemeten mededelingen van een gezagvoerder vanuit de cockpit over vlieghoogte en weersomstandigheden op de plaats van bestemming. Lisa had zelf al bedacht dat het waarschijnlijk zou uitdraaien op een koffer en een onzekere woonsituatie, maar ze had zich niet voorgesteld dat het nog dezelfde avond zou zijn. Hij was haar voor, hij gooide haar uit haar eigen huis, en ze was zo verbijsterd over hoe het ging dat ze deed wat hij zei. Toen de koffer klaarstond en zij naar de kamer van de slapende Christel ging om haar wakker te maken, hoorde ze hem een slotenmaker bellen om meteen het slot van de voordeur te vervangen. Bror ontving hen toen ze aankwam met een taxi, maar hij vertrok meteen om ergens anders in de stad op een bank te slapen. In het oog van de storm gedroeg hij zich meer als een deelnemende vriend die erbuiten stond, dan als de aanleiding en het voorwerp van het drama. Voor al het andere was dát het verschil tussen Bror en Villads. Het eerste waar haar minnaar aan had gedacht, was dat haar dodelijk verschrikte dochter zich niet boven op al het andere ook nog zou moeten verhouden tot een vreemde man, omdat het al erg genoeg was dat ze in een wildvreemd huis moest slapen. Villads daarentegen, had zijn handen van zijn dochter af getrokken, of in elk geval grotendeels. De keren dat Christel haar vader zag waren op de vingers van een hand te tellen, tot ze oud genoeg was om te kiezen dat ze hem niet meer wilde zien. Nog geen zes maanden na die be-

ruchte avond had hij een plaatsvervanger geïnstalleerd in hun voormalige echtelijke bed, vijftien jaar jonger, dat was op zich al zo banaal dat het overkwam als spot, en niet lang daarna was ze zwanger. Tegen hun gemeenschappelijke vrienden had hij gezegd dat hij Lisa dankbaar was. Naarmate de maanden verstreken nam haar gevoel van schaamte af, maar in hetzelfde tempo begon ze er zich steeds meer voor te schamen dat ze ooit met die man getrouwd was geweest.

Zelfs toen Oscar werd gedoopt had ze hier nog aan gedacht. Ze had haar best gedaan om de extreem verlegen zoon van Villads, een magere puber met een dikke warrige pony die ze nooit herkende omdat het gelukkig altijd lang geleden was sinds de vorige keer, ontspannen en vriendelijk te begroeten. De jongen hield zijn hoofd gebogen van verlegenheid, alsof hij het gevoel had dat hij al het ongemak op zijn afhangende schouders moest dragen, terwijl hij haar dapper een hand gaf, de heks, de vergissing uit het verleden en de feitelijke reden dat hij bestond. Lisa wilde Christels halfbroer een knuffel geven, maar ze deed het niet. Zijn moeder zat volkomen stijf aan de andere kant van Villads en dat kwam niet alleen door de gedachte dat ze na de dienst op het plein voor de kerk met Lisa zou moeten praten. Haar voorhoofd was glad als een pantser, ze had ook haar lippen laten doen, ze zagen er gezwollen en mishandeld uit, van de zijkant leek ze op een eend. Het irriteerde Lisa dat ze niet kon stoppen

met schuine blikken werpen op de rubberboot van een mond van haar opvolgster. Toen Oscar over het middenpad de kerk werd binnengedragen in de oude doopjurk waar Lisa's naam en de naam van haar vader evenals andere namen van de familie waren geborduurd op de poreuze zijde, stonden ze beiden op met haar zoon en Villads tussen hen in. Lisa probeerde Christels blik te vangen toen zij en Thor achter Oscar en zijn peettante voorbijliepen, gevolgd door de dominee. Christel keek haar zelfs aan, al was het kort, en glimlachte ook naar haar, haar moeder, maar het was dezelfde glimlach als alle anderen kregen en de blik die bij de glimlach hoorde, voelde slechts als een registratie. *Zij brachten ook hun kinderen tot Jezus...* even leek het of de lijnen in alles om haar heen golfdën, de hoge ramen en de grijs geschilderde zijgangen met de kleine gedraaide pilaren en het orgel met het gemarmerde houtwerk rondom het glimmende woud van de pijpen, alles leek te draaien en over te hellen en ze pakte de rugleuning van de kerkbank voor zich, haar knokkels werden wit. Een lange, schommelende seconde was ze overal tegelijk, hier op de eerste rij, en dáár in de plaats van haar dochter, lopend achter haar dochter die op datzelfde moment in dezelfde zijden jurk naar voren werd gedragen. Het was natuurlijk een andere dominee en een andere kerk, en zij was ook anders, en Christel en Villads, maar toch ook niet, toch waren ze zichzelf, hier en dáár. Bror pakte haar hand, hij was er zoals altijd, aan